
МОТРУК Р.В.,

асистент, кафедра педагогічної та
вікової психології,
Державний вищий навчальний
заклад «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ

ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА ЯК КАТЕГОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається значення понять «культура», «етнічна культура», «етнічна ідентичність» в контексті взаємозв'язаних процесів соціалізації і розвитку особистості. Проаналізовано психологічні студії по даному питанні та експліковано категорію «етнічна культура» в контексті вікової і педагогічної психології.

Ключові слова: етнос, культура, етнічна ідентичність, етнічна культура.

В статье рассматриваются значение понятий «культура», «этнос», «этническая культура», «этническая идентичность» в контексте взаимосвязанных процессов социализации и развития личности. Осуществлен анализ психологических источников по данному вопросу.

Ключевые слова: этнос, культура, этническая идентичность, этническая культура.

In the article correlation of concepts "culture", "ethnos", "ethnic culture", "ethnic identity", is examined in the context of processes of etnization, socialization and development of personality. Psychological studios are analysed and «concepts of ethnic culture» is acsplicated in the context of age-old and pedagogical psychology. An ethnic culture in the context of pedagogical and age-old psychology comes forward as difficult construct, which includes: ethnic, national consciousness (self-consciousness); etnogenez, history of people, mentality; characterological, psychobehavioral features of personality (etnofora); ethnic co-operation; sociocultural space; myths, religion, arkhetipical matrix of collective ethnic unconsciousness; acsiological

universe-structure and others. The phenomenon of ethnic culture is studied scalene, with application of the proper methods, approaches: primordializm, constructivism (art-literature and folklore- ethnological methods), cross-cultural approach; psychological-pedagogical, everyday-situational and others. An ethnic culture as psychological category is on the stage of deep ground.

Key words: *ethnos, culture, ethnic identity, ethnic culture.*

Актуальність. Поняття «етнос», «культура» мають доволі широкий спектр наукового застосування, що зумовлює їх різне змістовне наповнення у таких галузях пізнання, як філософія, соціологія, історія, політологія, етнографія, педагогіка, психологія та ін. У трактуванні понять очевидний плюралізм. Саме тому доцільно обґрунтувати поняття етнічної культури в контексті психолого-педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. О. Б. Старовойтенко підкреслює, що культурно-психологічну тему в науці найбільше розвивали персоналістичні напрямки – культурна психологія і психологічна антропологія, основоположниками яких є В. Вундт, В. Джемс, К. Юнг, Е. Нойтман, Г. Хофстедте та ін. Висунуті ними ідеї про зв'язок культури і особистості О. Б. Старовойтенко узагальнює таким чином:

- 1) в залежності від типів носіїв культури (індивід, група, соціум) існують різні рівні культурної динаміки і продуктивності. До одного з них відноситься особистісний рівень функціонування культури;
- 2) культури суттєво відрізняються за своїм відношенням до особистості: порівняльна цінність колективного або індивідуального виступає в їх визначенні на перший план, відповідно розрізняють колективістські та індивідуалістські культури;
- 3) культурі належить провідна роль у розвитку «зовнішньої» та «внутрішньої» особистості; культура й

особистість взаємозалежні, передбачають одна одну;

- 4) найважливішою характеристикою культури є специфіка її персоналізації у формі індивідуальних значень, смислів, переживань, мотивів, діяльності і вчинків. Узагальнені способи персоналізації породжують культурні типи, моделі та ідеали особистості, тобто культурно-специфічну або «модальну» особистість;
- 5) модальна особистість, що належить до певної епохи, формується завдяки культурі;
- 6) взаємопроникнення культури і особистості вивчається в основному якісними методами, включно з ідіографічним, бібліографічним, феноменологічним, методом аналізу унікальних випадків, методом вивчення продуктів діяльності, методом глибинного інтерв'ю, методом психоаналізу та ін., хоча розповсюдженим є використання і стандартизованих особистісних методик [1, с. 8-9].

Взаємоз'язок «особистість-культура-психологія» розглядає І. Данилюк, який вважає, що існує двосторонній вплив і взаємозв'язок між культурою та особистістю; культура є обов'язковою умовою становлення особистості, вона імпліцитно несе в собі нормативний образ, а, отже, справляє визначальний вплив на формування соціально бажаних і належних якостей особистості [2, с. 51].

Концепція аксіогенезу, за З. С. Кар-

пенко, базується на принципі інтегральної суб'єктності, що відображає картографію суб'єктного буття людини в різних іпостасях її життєздійснення. Взаємозв'язок «людина – культура», на думку вченої, представлений сектором «Ми», який обмежений гілками онтогенезу, що спрямовують траєкторію його розвитку від полісуб'єкта (особистості) в «горизонтальному», діяльнісно-реалізаційному векторі до метасуб'єкта (індивідуальності), і у «вертикальному», трансцендентному напрямі – до абсолютного суб'єкта. Цей сектор представлений культуротворчістю людини, що реалізує своє цільове призначення як «бути і жити для» в обраному ареалі вчинкування. Сектор «Ми» – це арена, на якій розігрується драма ситуації – мотивації – дії – післядії, бо тільки тут особистість знаходить різновалентні об'єкти для різних утілень своїх творчих інтенцій. Завдяки рецепції культури, а згодом і культуротворчості відбувається трансформація мовчазного (монологічного) «Я» індивіда в діалогічне «Ти» особистості і далі – в полілогічне «Ми» творчої індивідуальності, водночас експресивної і пластичної. Методом, дослідження, ревалентним цьому рівневі життєздійснення, є герменевтика, що тлумачить «учинкові тексти» за прийнятими культурними критеріями та еталонами. Сектор «Ми» вивчається нонцентричними (постмодерністськими) системами психології, що урівнює у правах різні дискурси. Може здатися, зазначає З. С. Карпенко, що рівновартісність суб'єктів означає «смерть Автора». Насправді йдеться про існування анонімного (такого, що піддався розсіянню) суб'єкта, свого роду деякого контекстуального агрегату споріднених вольових устремління багатьох людей, що репрезентує себе через громадську думку, колективні уявлення, атитюди та інші феномени масової свідомості [3, с. 452-453]. Звідси випливає, що сучасна культура до певної міри типізує, універсалізує особу, веде до її деіндивідуалізації.

А. В. Фурман підкреслює, що оволодіння людиною соціально-культурним досвідом у процесі життя відбувається двома способами – через зовнішні впливи соціуму на особистість (як організовані, так і ситуативні) і через смислове занурення індивіда у власний ментальний досвід (реально пережитий та ідеально досягнутий). У першому випадку особа навчається на прикладах поведінки і діяльності інших, у другому – на підвалинах власного матеріального і духовного життя [4, с.7].

Таким чином, культура чинить неоднозначний двосторонній вплив на людину, формує культурну особистість, де остання виступає творцем та носієм культурного. Культура у психологічному контексті є вагомим онтогенетичним чинником, що забезпечує еволюційне становлення особистості.

М. С. Гусельцева пропонує модель розрізнення аспектів поняття «культура» за допомогою додаткових слів-характеристик, виокремлюючи *культуру-ноосферу* в якості загального, родового поняття для всіх інших; *культуру-етнос*, яка підкреслює особливе; *культуру-психотехніку* для характеристики етапів, які проходить суспільство у своєму розвитку; *культуру-світ*, що відображає певну логіку дослідницьких завдань [5, с. 49].

Культура-етнос, за М. С. Гусельцевою, репрезентує історичну багатоманітність культур, локальні «життєві світи», на які поділяється у своєму розвитку потік культури. Поняття культури-етносу підкреслює особливе, але разом з тим порівняльний аналіз індивідуальних культурних світів дозволяє виділити загальні закономірності їх розвитку [5, с. 50].

Предметом вивчення етнічної психології виступають: особливості поведінки, емоційні реакції, психіка, національна свідомість, етнічні стереотипи (за А. С. Бароніним); системні зв'язки між психологічними і культурними змінними, які виявляються при порівнянні етнічних спільнот (за

Т. Г. Стефаненко); своєрідність прояву і функціонування психіки членів різноманітних етнічних спільнот (за В. Г. Крисько); складні процеси культурно-психічного розвитку народу; етнічна, культурологічна, психологічна своєрідність людей, народів, націй, які увиразнюються в процесі розвитку (за М. І. Пірен).

Таким чином, предметом дослідження сучасної етнопсихології є система когнітивних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів, а також типів особистості, які притаманні кожному етносу. Оскільки різні географічні, економічні та історичні умови спричинили суттєві відмінності в національному характері і культурі, то етнопсихологія вивчає також вплив цих загальноетнічних факторів на формування особистості і становлення її особливостей [6, с. 124].

Основними напрямками методологічного дослідження етносу у психології є:

- 1) примордіалізм – розуміння етносу як об'єктивної даності, реально існуючої спільноти, виникнення якої зумовлене об'єктивними умовами історичного розвитку людства, що передбачає еволюційно-історичний підхід до трактування етнічної ідентичності;
- 2) конструктивізм – передбачає вивчення етносу через зв'язок з колективною свідомістю, уявленнями (міфи, ідеї), тобто суб'єктивний бік явища, застосовує такі методи: а) літературно-художній метод: еволюція і властивості українського духовного загалу фіксуються за визнаними творами письменників; б) фольклорно-етнонаціональний метод: моделі психосоціальних особливостей українців одержуються шляхом інтерпретації фольклорних текстів та етнографічних знакових систем;
- 3) психолого-педагогічний – пояснення українського характеру через усупільнені способи (форми) відтворення нових поколінь україн-

ців передусім засобами освіти, національного виховання, сімейного, шкільного та виробничого навчання;

- 4) ситуативно-повсякденний метод – вивчення способу життя народу, типових форм його повсякдення як реалізації духовно-творчих потенцій (А. В. Фурман та ін.).

Виділені основні методи дослідження впливають з основних напрямків вивчення етносу у психолого-педагогічній науці та підкреслюють багатаспектність даного феномену. Таким чином, *етнос* – це реально існуюча спільнота, виникнення якої зумовлене об'єктивними умовами історичного розвитку людства, має спільну територію проживання, пов'язана колективною свідомістю, уявленнями (міфами, ідеями), культурою (звичаями, традиціями), що проявляються у характері та поведінці людей (етнофорів). Етнос слід розглядати у контексті національної свідомості, культури, ментальності.

Дослідник української етнічної культури А. В. Фурман зауважує, що логіка теоретико-методологічного обґрунтування природного взаємозв'язку і взаємодоповнення національної культури та українського менталітету ставить проблему якості і саморозвитковості першої, змісту і структури другої. Вперше на це звернув увагу Борис Попов, який зміст досліджуваного менталітету розмежував на три компоненти:

а) *національний дім* (сімейно-родинні зв'язки, спільна територія мешкання і рідна земля, національний одяг, їжа, житло, господарський уклад життя);

б) *духовна культура народу* (мова, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, література, мистецтво, віросповідання);

в) *історична доля народу* (потреба зберегти себе як народ, можливість відчувати свою належність до рідного народу, факти національної кривди,

соціальні конфлікти, стихійні лиха тощо) [4, с. 20].

А. В. Фурман вказує на провідні методологічні схеми культурно-психологічного пізнання української ментальності:

1) *основні світоглядні універсалиї як глибинні програми вияву менталітету* (життя (вітальність), духовність, культурність, свідомість). Ці універсалиї, з одного боку, акумулюють історично накопичений соціальний досвід нації і дають змогу кожній особі оцінювати, осмислювати і переживати світ, з іншого, створюють особливе смислово-значеннєве поле функціонування групової та індивідуальної свідомості етносу;

2) *базові вартості українського менталітету як його найсуттєвіші ознаки* (родовід, етноцінності, національна ідея, рідна мова), які утверджують конкретність українського менталітету в його найсуттєвіших ознаках, що є водночас основними культурними вартостями [4, с. 21-23]. Автор зауважує, що методологія дослідження етнічної культури як у вітчизняній, так і зарубіжній психологічній науці перебуває на стадії становлення.

В основі етнокультурної моделі В. Т. Куевди покладено міфологічні джерела. На його думку, традиційність визначає формування поведінки людини як належної до певного етнічного кореня, ядра культури. Оскільки традиційність є органічним виявом будь-якої людини, то необхідно переглянути усталені теорії психічної структури особистості з урахуванням неодмінного чинника традиційності [7, с. 213].

Поняття, яке відображає в єдності весь складний процес оволодіння особою елементів етнічної культури та допомагає їй стати повноцінним членом етносу, набуті етнокультурної компетентності, позначається терміном «етнізація». Вона охоплює все коло явищ, пов'язаних зі становленням, розвитком і закріпленням в особистісних структурах якостей, які

віддзеркалюють особливості культури етносу, членом якого є особа.

Етнізація розгортається як процес і має свої етапи. В. Ф. Соколова описує перший етап етнізації особи як базовий, коли людина засвоює (як правило, позасвідомо) величезний обсяг етнокультури, досвід попередніх поколінь. Розмаїття етнічної культури інтеріоризується (шляхом оволодіння мовою, літературою тощо) в особистісні характеристики, формуючи етноспецифічні особливості психології та світогляду індивіда [8, с. 367].

На другому етапі етнізації особа, вже набувши певного досвіду й знань, у тому числі про культуру інших народів, здатна до більш критичного сприйняття навколишнього світу та інформації про нього. А відтак вона сприймає вплив етнокультури більш вибірково: щось сприймає повністю, дещо з поправками, а щось – зовсім відкидає. На цьому ж самому етапі засвоєння елементів етнокультури починає доповнюватися й зворотним процесом – індивідуальною творчістю особи, яка, в свою чергу, збагачує етнічну культуру.

Етнізація передбачає засвоєння людьми певної культури однакового ракурсу бачення світу, ідентичного способу у його категоризації, систематизації, типізації. Формуються засади етнічної самосвідомості, себе як «ми», тобто всі, хто сприймає й розуміє світ, як «я» [8, с. 367].

За визначенням М. Шульги, результатом процесу етнізації є етнічна особа, тобто сукупність психологічних, моральних та інших якостей, що відображають її належність до певної етнічної культури, етносу [8, с. 367].

Л. М. Гумільов вводить поняття «антропосфера», що забезпечує стійкість етносу. Остання полягає в утворенні ієрархічно влаштованої системи, структурними елементами якої виступають таксономічні одиниці – консорції (групи людей, об'єднані однією історичною долею) і конвенції (групи людей з однохарактерним по-

бутом і сімейними зв'язками).

Базовою складовою етнічної культури є *етнічна ідентичність*, що являє собою частину соціальної ідентичності особистості і відноситься до усвідомлення нею своєї належності до певної етнічної спільноти.

За Ю. П. Платоновим, етнічна ідентичність – це не тільки результат усвідомлення своєї тотожності з етнічною спільнотою, але і її оцінка (почуття гідності, гордості, образи страху є найважливішими критеріями міжетнічного порівняння). Ці почуття виражають глибокі емоційні зв'язки людини з етнічною спільнотою і моральними обов'язками по відношенню до неї, сформовані в процесі соціалізації особи.

Науковець виділяє позитивну етнічну ідентичність, при якій позитивні етнічні почуття і атитюди (соціальні установки) людини виражають задоволення своїм членством в етнічній спільноті, гордість за досягнення свого народу.

Про сформованість негативної етнічної ідентичності свідчить наявність негативних соціальних установок щодо своєї спільноти, що включає навіть заперечення власної етнічної ідентичності, почуття приниження, сорому, віддання переваги іншим групам і народам як референтним [9, с. 210].

Т. Г. Стефаненко зазначає, що в даний період проведено велику кількість

досліджень, в котрих конкретизуються вікові межі етапів розвитку етнічної ідентичності. Перші «проблиски» дифузної ідентичності більшість авторів помічають у дітей 3-4 років, є навіть дані про первинне сприйняття яскравих зовнішніх відмінностей (кольору шкіри, волосся) дітьми до трьох років. Але практично всі психологи погоджуються з Ж. Піаже в тому, що «реалізованої» етнічної ідентичності дитина досягає в молодшому підлітковому віці, коли рефлексія набуває провідного значення.

Висновки: етнічна культура в контексті педагогічної та вікової психології виступає складним конструктом, який включає: етнічну, національну свідомість (самосвідомість); етногенез, історію народу, менталітет; характерологічні, психоповедінкові особливості особистості (етнофора); міжетнічну взаємодію; соціокультурний простір; міфи, релігію, архетипічну матрицю колективного етнічного несвідомого; аксіологічну світобудову та ін.

Феномен етнічної культури вивчається різносторонньо, із застосуванням відповідних методів, підходів: примордіалізм, конструктивізм (літературно-художній та фольклорно-етнонаціональний методи), крос-культурний підхід; психолого-педагогічний, ситуативно-повсякденний та ін. Етнічна культура як психологічна категорія перебуває на стадії поглибленого обґрунтування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: монография / Елена Борисовна. – Москва: Академический Проект; Гаудамус, 2007. – 310 с.
2. Блинова О. Є. Психологічні основи соціальної мобільності / навч. посіб. / О. Є. Блинова. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2010. – 230 с.
3. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості: монографія / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
4. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / 2-е наукове видання / А. В. Фурман. – НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
5. Гусельцева М. С. Постнекласическая рациональность в культурной психологии // Психологический журнал, 2005. – № 6. – Т. 26. – С. 5-15.

6. Психологічна енциклопедія [автор-упорядник Степанов О. М.]. – Київ: Академвидав, 2006. – 424 с.
7. Куєвда В. Т. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія / Володимир Терентійович Куєвда. – Донецьк: “ Український культурологічний центр”, 2007. – 236 с.
8. Соколова В. Ф. Онтогенез національної самосвідомості [електронний ресурс] / В. С. Соколова // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ // – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.ua/portal/soc_gum/pzpp/2011_13_4/36_5-371.pdf
9. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии / учеб. пособие. / Ю. П. Платонов. – СПб.: Речь, 2003. – 453 с.
10. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М. – 1987. – С. 242–250.